

Politiek cynisme en sociologie à la carte

Koen Raes

Hoofdredacteur

Het debat tussen politici en academici aanzwengelen vormde één van de doelstellingen van dit blad en dat blijft het ook. Dat een dergelijk debat moeilijk is, was voorspelbaar. Beide groepen hebben immers vaak een andere kijk op de dingen én op elkaar. Beiden hebben de neiging elkaars activiteiten te instrumentalisieren of instrumentalistisch te duiden. De academicus moet 'beleidsondersteunende' onderzoeksgegevens aanreiken aan de politicus en wordt voor het overige slechts au sérieux genomen wanneer zijn onderzoek 'beleidsrelevante' opties schraagt. De politicus van zijn kant wordt als object van studie vaak tot makelaar in belangen gereduceerd, tot een cynisch handelaar in macht die vooral het eigenbelang dient. Zo'n houding leidt tot wrevel en is ook de reden waarom beide groepen vaak langs elkaar heen praten. Alsof de wereld *van* de politiek een andere is dan de wereld *in* de politiek.

Politiek tot cynisch machtsspel herleid

Politici verwijten wetenschappelijke onderzoekers hun vaak sceptische, soms cynische benadering van het politieke vertoog, waarbij alles wordt herleid tot machtsstrijd en platte belangenverdediging. Dat verwijt is niet helemaal ten onrechte. De (kritische) sociale wetenschappen vinden hun oorsprong immers grotendeels in het modernistische ethos van demystificatie en ideologiekritiek: achter de woorden wil men de (eigen)belangen achterhalen, de retoriek doorprikken. Het komt erop aan politieke vertogen als rationalisaties te kijk te zetten. Dat zou louterend, verlichtend werken op het inzicht in de reële maatschappelijke krachten. Daartoe hebben de sociale wetenschappen ongetwijfeld bijgedragen. Marx, Pareto, Schumpeter, Dahl tot en met de public choice-theorieën hebben de politiek 'ontluisterd' door achter politieke idealen economische belangen te ontmaskeren en democra-

tische beginselen tot instrumentele regels te reduceren.

Dat in de dagelijkse politiek strategisch-instrumentele overwegingen belangrijk zijn, staat buiten kijf. Toch kan men bovenstaande benadering eenzijdigheid aanwrijven. Het is eenzijdig het wetenschappelijk vertoog te verenigen tot een louter economisch-instrumentalistische duiding van het menselijk handelen, waarin nog nauwelijks ruimte is voor politieke idealen. Het lijkt er op dat de kritische wetenschapper zijn wetenschappelijk sérieux vooral vanuit een cynisch mensbeeld probeert te bewijzen. 'Hoe cynischer, hoe wetenschappelijker' als het ware, alsof de 'schimmen' die de wetenschap te lijf moet gaan vooral de waarden en normen betreffen en alsof het strategisch-instrumentele mensbeeld niet ook op ideologische premissen zou (kunnen) berusten.

Inhoud overbodig?

Zélf blijken wetenschappers alvast zelden bereid om met eenzelfde scepsis hun eigen zoektocht naar waarheid te duiden. Bijvoorbeeld wanneer het gaat om de verdeling van onderzoekskredieten. Over het algemeen is het kennelijk makkelijker om anderen cynisch te ontleden. Anderzijds blijft in dergelijke interpretatiekaders te veel onverklaard of wordt er te veel als 'evidente' achtergrond voorondersteld.

Het resultaat van een dergelijke ontluistering is vooral het overbodig achten van elk inhoudelijk debat. Het volstaat ideeën tot belangenposities te reduceren en vervolgens de respectieve machtsverhoudingen te analyseren om de uitkomst van politieke strijdvormen te achterhalen. Veel inhoud komt daar niet aan te pas. Met wereldbeschouwing, argumentatie en met de kracht van het betere argument heeft het allemaal niets te maken. Het gaat in wezen om macht en niets meer dan dat. In zekere zin dragen sociale we-

tenschappers op die manier zélf bij tot het populisme, tot het ondergraven van de parlementaire instellingen en van de politiek.

Dat reductionisme wordt niet tot het politieke beperkt. Het vormt een allesoverheersend interpretatiekader ter verklaring van het maatschappelijk handelen. Zoals de mens de natuur louter instrumentalistisch in termen van eigenbelangen behandelt, zo bejegt hij ook zijn medemens. Steeds is hij slechts uit op eigengewin. Steeds wordt hij geleid door kosten-baten-analyses. Steeds is de 'waarheid' over de mens prozaïscher dan zijn zelfopvattingen. Opmerkelijk is hoe sterk een instrumentalistische kijk op de dingen is doorgedrongen tot de - westerse - common sense: de manier waarop politieke instellingen en maatschappelijke handelsvormen in het algemeen worden bekeken en bejegend. Het lijkt wel alsof de homo cynicus een zichzelf verwerklikende voorspelling wordt; alsof het de enige verantwoorde manier is om mens en maatschappij te duiden.

Het verschil tussen schijn en overtuiging

Tussen de sociale wetenschapper die ideeën in functie van belangen bekijkt en de politicus die belangen in functie van ideeën ziet, gaapt een diepe kloof. Maar ook een groot vraagteken. Waarom heeft de strijd der belangen de vorm aangenomen van een ingewikkelde democratische rechtsstaat? Hoe en waarom blijft het parlementaire spel eigenlijk overeind, als iedereen die binnen en met de democratische spelregels handelt inderdaad geen zier zou geven om die spelregels zélf? Waarom blijft de politicus uitgesponnen argumentaties ontwikkelen voor of tegen een bepaald beleid, als het zou volstaan om 'de koppen te tellen'? Waarom herkent men in het 'grote kuis-denken' precies de anti-democratie? Zonder een minimaal geloof in het spel is dat ondenkbaar. En het is al te makkelijk om dat geloof als niet meer dan zelfbedrog van de hand te doen. De politicus en zijn ideeëngoed, de politiek en haar spelregels worden dus best ook eens gewaardeerd, vanuit een 'intern perspectief' bekeken en bekritiseerd. Het is geen geringe contradictie in het VLD-verteog dat het enerzijds de politiek tot economische rekenkunde herleidt,

maar anderzijds oproept tot een nieuw politiek voluntarisme. En dat het de ideeën van andere partijen uitsluitend in termen van drukingsgroepen begrijpt, maar driftig om zich heen slaat wanneer het eigen vertoog als dat van een 'partij van de rijken' wordt ontcijferd. De VLD kan zich moeilijk als buitenstaander opwerpen én tegelijk een politiek project verdedigen. De anti-politiek herkent zich makkelijker in andere projecten.

Ik ben een totale voetballeek, maar ik ben er zeker van dat de liefhebber meteen het verschil ziet tussen de speler die het slechts om het gewin doet en de speler die met virtuositeit - en dus met overtuiging - het spel speelt. Beiden mogen dan profvoetballers 'om den brode' zijn, toch verschillen zij grondig van elkaar in de manier waarop zij voetbal spelen. De afstandelijke, externe observator zal het verschil niet vatten; daarvoor moet hij in het spel weten te treden, het van binnenuit proberen te begrijpen. In de politiek is dat niet anders. *Natuurlijk gaat het hier om macht en om belangen.* Maar democratie heeft juist veel te maken met de manier waarop de politieke strijd wordt gevoerd. Wie die manieren louter instrumenteel begrijpt en gebruikt, dreigt aan de essentie van de democratie voorbij te gaan, dreigt haar radicaal te ondermijnen. Ik vermoed dat veel van de wrevel van politici te maken heeft met het onbegrip daarover dat ze ondervinden bij de bevolking, de opiniemakers én heel wat sociale wetenschappers.

Dat betekent geenszins dat men de ideologiekritiek en de deconstructie maar best zou staken. Het blijft nuttig en noodzakelijk om weten dat in het standpunt van de CVP over palliatieve zorgverstrekking de belangen van Caritas meespreken, dat Broederlijk Delen en het Humanistisch Verbond ook werkverschaffers zijn, dat de SP geen belangen in de landbouw heeft of dat bij VT4 de broer van Guy Verhofstadt werkt. En dat dat invloed heeft op inhoudelijke posities. Alleen is die relatie nooit allesoverheersend, nooit éénzijdig, nooit louter instrumenteel. Uiteindelijk wordt de discussie pas echt interessant wanneer belangen en ideeën, en vooral de manieren waarop zij met elkaar worden gecombineerd, voortdurend met elkaar in verband worden gebracht. Want wat belangen 'zijn', is nooit zomaar

gegeven en ook de draagwijdte van ideeën staat nimmer vast.

Het herverkavelingsdebat illustreert dat duidelijk. Velen herleiden dat debat meteen tot een discussie over de hergroepering van eigendomsclaims; alsof ideeën nauwelijks inspirerend kunnen werken en kiezers niets meer dan consumenten zijn; alsof het enkel een kwestie van politieke marketing is, een kwestie voor projectontwikkelaars en reclamebureaus, meer niet.

Sociologie à la carte

Het herverkavelingsdebat wekt dan weer wrevel op bij heel wat sociale wetenschappers die hun ideeën door politici tot slogans herleid zien, of ze de spreekwoordelijke 'salami-politiek' zien ondergaan: wat bruikbaar is voor het eigen kraam wordt in de verf gezet en over de rest wordt wijselijk gezweven. Het overkwam Huysse met zijn notie van de politieke concerns ('zie je wel, er zijn geen levensbeschouwelijke tegenstellingen meer'), Elchardus met zijn gekaapte deugden ('conservatieve waarden in ere hersteld') en Swyngedouw met zijn postmaterialistische waarden ('christen-democraten bieden tenminste een ethische meerwaarde'). Hier wordt een even instrumentalistische rooibouw gepleegd op theorieën.

Zo gaf Guy Verhofstadt in zijn *Burgermanifesten* bijvoorbeeld een wel zeer eigenzinnige interpretatie aan de pleidooien voor de 'herwaardering van het burgerschap', zoals die ook door Italiaanse republikeinen als G. Zincone of G.E. Rusconi of Amerikaanse *liberal republicans* als B. Ackerman of C. Sunstein worden vertolkt. Zij verzetten zich juist tegen een opvatting van democratie als loutere optelsom/compromis van individuele preferenties, wensen dat het algemeen belang als collectieve rationaliteit terug centraal komt te staan in de politiek en verdedigen een 'deliberatieve democratie' waarin de nadruk ligt op de 'openbare discussie' in de 'openbare ruimte' en waarin de kracht van het betere argument het haalt over de sterkste preferentie. Dergelijk burgerschap is het tegendeel van het opportunistische 'recht om uit de staat te stappen'. Het is het tegendeel van de 'referendumdemocratie'. Het is natuurlijk het goed recht van

Verhofstadt om zijn interpretatie van 'burgerschap' vooral in termen van eigenbaat, referenda, afschaffing van de opkomstplicht en strijd tegen de 'drukkingsgroepen' te duiden. Maar hij kan niet loochenen dat anderen de herwaardering van het burgerschap juist interpreteren in termen van een 'herwaardering van het maatschappelijk middenveld', van de 'burgerlijke maatschappij' zeg maar, en aan die 'drukkingsgroepen' een belangrijke rol toekennen in het reacteren van het burgerschap. De burger is met andere woorden niet noodzakelijk de eenzame nomade die Verhofstadt ervan maakt en die, 'onafhankelijk' van maatschappelijke bindingen, uiteindelijk volledig afhankelijk wordt van een politieke partij, het weze dan een partij van de burger.

Een ander voorbeeld van de vreemde weg die theoretische constructies in handen van politici kunnen gaan, is ongetwijfeld de tegenstelling materialisme-postmaterialisme, die door Johan Van Hecke centraal wordt gesteld in *De slogans voorbij* en die als dé nieuwe breuklijn wordt gezien waarop een vernieuwde CVP zich moet profileren. De notie van 'postmaterialistische waarden' is oorspronkelijk afkomstig van de Amerikaanse socioloog Inglehart. Het uitgangspunt van Ingleharts hypothese is vrij eenvoudig. Gesteld werd dat de na-oorlogse jongerengeneratie die in materiële welvaart opgroeide meer oog kreeg voor niet-materiële waarden omdat ze bepaalde materiële zekerheden (zoals economische groei, militaire veiligheid en openbare orde) als relatieve evidenties aanzag. De hypothese had met andere woorden vooreerst een sequentieel karakter. Vandaar ook de naam post-materialisme: belangstelling voor immateriële waarden krijgt kansen indien en op voorwaarde dat een zeker welvaartsniveau is verzekerd.

Gecombineerd met de bekende hypothese van Lipset over het sociaal-economisch 'progressisme' en cultureel 'conservatisme' van de arbeiders meet de materialisme/immaterialisme-schaal dus (ook) onmiskenbaar klasseposities. Wie leeft in grote bestaansonzekerheid zal - voorspelbaar - een groter belang hechten aan materiële waarden dan wie in relatieve welstand leeft.

Door de VLD én de SP in dezelfde 'materialistische' kavel te persen, zonder hun verschillende

electoraten te differentiëren, interpreteert Van Hecke tendentiekus en dreigt hij ook de eigen ACV-vleugel van zich af te keren. Het is alvast niet bijster rechtvaardig om mensen die bekommerd zijn om hun werk(loosheid) en maatschappelijke onzekerheid en onveiligheid over dezelfde 'materialistische' kam te scheren als diegenen die zich zorgen maken over hun dividenden, belastingbrieven of inbraken in hun kluis of tweede huis.

Tegelijk is het onderscheid om principiële gronden betwistbaar. Zeker, in het onderzoek van Swyngedouw gaat het al om een meer gesofisticeerd onderscheid tussen een 'universalistische culturele openheid' versus een 'particularistisch culturele geslotenheid' en wordt zij gradueel gemeten op grond van een prioriteitenordering tussen milieubehoud/werkgelegenheid, levenskwaliteit/economische groei, vrije meningsuiting/openbare orde, privacy/veiligheid en tolerantie ten aanzien van migranten/intolerantie ten aanzien van migranten. Maar ook hier dreigt het verwaarlozen van de concrete leefwereld vertekend te werken. Men kan zelfs de vraag opperen of hier nog wel materialistische versus immaterialistische waarden gemeten worden. Zijn solidariteit en grotere maatschappelijke gelijkheid 'materialistische' of 'immaterialistische' normen? Is iemand die grote waarde hecht aan een comfortabele sociale woning materialistischer dan iemand die zich zorgen maakt over de verkaveling van een mooi stuk groenzone waarop zijn villa uitkijkt? Is iemand die zich in een achtergestelde buurt zorgen maakt over de kleine straatcriminaliteit waarmee hij te maken heeft materialistischer dan iemand die zich opwindt over de inbreuken op zijn privacy wanneer hij met zijn sportwagen op de snelweg wordt geflitst?

Het gaat er niet om het onderzoek van Swyngedouw te discreditieren. Het gaat om de manier waarop het al te makkelijk wordt geïnterpreteerd zonder rekening te houden met de aspecten van de concrete leefwereld. Dat de bestaanonzekere geen drommel geeft om vrije meningsuiting, tolerantie en privacy als men hem maar werk belooft, is wellicht kortzichtig, maar tenminste begrijpelijk. Het materialisme van iemand, die omdat hij over een grote welvaart

beschikt, met allerlei spijttechnologie aan de sociale solidariteit wil ontsnappen, is daarentegen ergerlijk. Ik zie met andere woorden wel nieuwe 'culturele' breuklijnen, maar zeker geen reden om daarom de oude 'sociaal-economische' breuklijnen als achterhaald te beschouwen. Ook in dit 'post-marxistische' tijdperk blijft de relatie tussen 'zijn' en 'bewustzijn' relevant.

Aan het gebruik dat Van Hecke van het materialisme/immaterialisme-onderzoek maakt, zit overigens nog een belangrijke angel: hij beklemtoont dat de CVP in tegenstelling tot de VLD en de SP 'een christelijke moraal' te verdedigen heeft die ook politieke opties impliceert. Het gaat hier om de definitie van de 'ruimte van de politiek'. Het is een angel die zo oud is als de christen-democratie en telkens weer opduikt in andere gedaanten. 'Alleen christenen hebben een moraal', daar komt het zowat op neer. 'Scholen zonder god' hebben geen moraal, socialisten en liberalen evenmin. In het abortusdebat gebruiken slechts de tegenstanders van legalisering 'morele' argumenten en hetzelfde horen we vandaag in verband met euthanasie. Van Hecke kiest hier, zoals zijn Nederlandse geestesgenoot Hirsch Ballin, onomwonden partij voor een staat die in deze seculiere tijden de rol van 'moreel baken' vervult. Zoals zo vaak gebeurt, meent hij dat de voorstanders van een zo neutraal mogelijke overheid in wezen 'geen moraal' hebben. Kennelijk staat tolerantie voor Van Hecke gelijk met indifferentisme. En kennelijk heeft hij, die als personalist zoveel meer vertrouwen heeft in de mensen dan de socialist, nog steeds niet begrepen dat het nog niet is omdat men iets als moreel positief waardeert dat men het daarom via staatsdwang moet opleggen aan anderen. Tussen moraliteit en gehoorzaamheid blijft bij deze politicus een nauwe band bestaan, althans waar het vragen over leven en dood betreft. Want wat het sociaal-economische betreft gelooft de christen-democratie in de mens. Wat dat met het 'immaterialisme' van de CVP te maken heeft, blijft ondertussen een raadsel. Is wie opkomt voor respect voor de mens die uit vrije wil meent dat zijn toestand dermate uitzichtloos en pijnlijk is dat hij zijn leven wenst te beëindigen een materialist, en wie hem willens nillens in lijdend leven blijft

houden een immaterialist? Is dwang niet net het 'materialistische' middel bij uitstek om mensen tot een moraal te brengen?

Het zou onrechtvaardig zijn die vragen enkel op christen-democratische politici af te vuren. Ook de Leuvense socioloog Kerkhofs lijkt tolerantie met 'permissiviteit' te verwarren. Zo hanteert hij (zoals vele andere sociologen) in *De versnelde ommekeer* een 'permissiviteitsindex' die zowel tolerantie ten aanzien van homoseksualiteit, ongebonden seksualiteit, echtscheiding, abortus of euthanasie meet, als het door de vingers zien van belastingontduiking, het onterecht aanvaarden van sociale uitkeringen of steekpenningen, en het gratis meerijsen met het openbaar vervoer. Het valt inderdaad empirisch niet te loochenen dat er vaak een feitelijk verband is tussen 'tolerantie' en 'door de vingers zien'. Toch is het tendentius beide attitudes onder dezelfde noemer plaatsen. Tolerantie heeft immers altijd iets met respect voor de ander te maken; permissiviteit echter helemaal niets. Alleen vanuit een gehoorzaamheidsethiek kan men beide in eenzelfde hokje plaatsen. Vanuit een dergelijke 'christelijke' ethiek wordt ongehoorzaamheid per definitie on- of minder ethisch. Ook voor de tegenstanders van die ethiek, die vrijzinnigheid met normloosheid verwarren. In het voortdurend aanwakkeren van het conflict tussen 'christelijke gehoorzaamheid' en 'vrijzinnige normloosheid' is tolerantie natuurlijk steeds de grote verliezer. Zij wordt door geen van beide attitudes begrepen. Nochtans is deze waarde vandaag actueler dan ooit en moet haar verdediger een moeilijk en vaak onbegrepen gevecht voeren tussen beide polen. Het is jammer dat de sociologie hem daarbij zo weinig kan helpen en dat politici als Van Hecke ondertussen slapende wolven wakker (kunnen) maken...

Van Hecke heeft gelijk dat de notie van het 'vrije individu' vaak een illusie is, waardoor dat individu de makkelijke speelbal wordt van allerhande invloeden. Honderdvijftig jaar sociale geschiedenis hebben niets anders aangetoond. Toch is er een fundamenteel onderscheid tussen sociaal-economisch of pedagogisch paternalisme en levensbeschouwelijk paternalisme. Een onder-

scheid dat noch 'liberalen' noch christendemocraten zien. Grotere sociaal-economische en opvoedkundige gelijkheid via herverdelende dwang leidt tot grotere vrijheid voor meer mensen. Levensbeschouwelijke dwang leidt alleen tot onvrijheid.

Over immaterialistische waarden, over hun concrete inhoud en over hun belang in de politiek valt dus nog heel wat te vertellen. Ik ben het eens met Van Hecke dat zij een groter belang zullen krijgen. Ook waar het de produktie en verdeling van materiële waarden betreft. Maar dat heeft weinig te maken met het door hem aangekondigde moraliseringsoffensief in de politiek. Het zou al een respectabele prestatie zijn mocht hij zijn partij een waarlijk christelijke identiteit weten te verschaffen. Daartoe is niet vereist dat hij die christenheid aan anderen opdringt.

Meer inhoud graag

Politici verwerpen een cynische beeldvorming van de politiek; sociale wetenschappers een ideologisering van hun theorieën. Beiden pleiten voor het au serieux nemen van elkanders opdracht. Beiden pleiten voor het optillen van het debat 'voorbij de slogans', zoals Van Hecke dat stelt. Het is te hopen dat dit ook de inzet en de inhoud wordt van het herverkavelingsdebat en dat dit zich niet beperkt tot strategisch-instrumentele rekenkunde of 'overkoepelende vaagheid'. Daartoe zijn ook duidelijker politiek-ideologische projecten vereist. Die maken het mogelijk het handelen van politici, militanten en kiezers te oriënteren. Zij maken het ook mogelijk dat handelen beter te toetsen aan programmatische opties. Misschien is een goed deel van het vigerende politieke cynisme te wijten aan het ontbreken van duidelijke politieke idealen. Misschien spelen politici daarom wat makkelijk leentjebuur bij sociaal-wetenschappelijke analisten. Want er zijn slogans die wél en slogans die geen enkele lading dekken. En er zijn politici die slogans omwille van de lading schuwen en politici die lege slogans schuwen. Het debat van de komende maanden zal uitwijzen waarvoor de woorden staan. Dat is althans te hopen.